



Alföldi: „Provinz Posen”

Német-lengyel nemzetiségi harc



A német nemzeti állam legelszántabb, legelkeseredettebb nemzetiségi harcának színtere a 18-ik század végén Poroszországhoz csatolt, lengyelek által lakott, Posen-tartomány. 1,700.000 lengyel alattvalója van Németországnak, kiknek nagy zöme Posen tartományban lakik s elszörtan a vele szomszédos tartományokban, úgyszintén nagyobb munkástömegekben a Rajna vidékén fekvő nagy ipar-telepeken.

A német nemzeti állam, különösen a vezető Poroszország, kitűzte teljes határozottsággal a nemzeti állam végső célját a nem nemzetajkú lakossággal szemben: elnémetesíteni az összes idegenajkú lakosságot az iskola és törvényhozás eszközeivel.

Emlékeztet ez a harc azon időkre, amidőn az „egy vallás” volt az állameszme és az állam minden hatalmi eszközét alkalmazta, hogy ezen egységet már magának a lakosságnak lelki üdvössége érdekében is megvalósítsa. Az erő és hatalom, a csábítás és fenyegetés eszközei sok helyen kiváló sikert értek el (Ausztria), amennyiben hosszú és borzalmas irtó harcok után az „idegen vallás” követői, ha ki nem pusztultak és ki nem vándoroltak, beolvadtak és beletörődtek az uralkodó vallás hatalmi körébe.

A nemzeti államok nemzetiségi harca sok tekintetben nehezebb harc; mert a nemzeti állam bizonyos tekintetben mégis modern állam akarván lenni, még a nemzetiségekkel szemben is kénytelen respektálni a létező törvényeket és jogformákat. Ha bizonyos tekintetben egyik-másik törvényt a nemzeti állam, a nemzeti állameszme szempontjából hozza is és aszerint alakítja, összes törvényeit még sem formálhatja át teljesen ezen egy cél szolgálatában. Ahol becsületesen hajtják végre a törvényeket, ott a törvények bizonyos része mégis csak védelmet nyújt még a kiirtandóknak is.

A porosz-lengyel nemzetiségi harc a modern nemzetiségi harcnak típusa egész Európában. Poroszország után indult a többi nemzeti állam és az elnyomott poroszországi nemzetiségek védelmi rendszerét követik a más államokban elnyomott nemzetiségek. Az üldözés, a kiirtás politikáját a legmagasabb tőkélyre vitte Poroszország s mondhatjuk, hogy az önvédelemben is az eddig elért legnagyobb ügyességet a poroszországi lengyelség érte el.

A fajharc meg volt a régi időkben is. De régebben nemcsak a nép egyéniségét, hanem egész létét akarták kiirtani. A modern állam ma nem akarja kiirtani a fajt, hanem azt teljesen a nemzeti állameszme érdekében átgúrni. A fizikai létet megakarja őrizni; de abba! más lelket akar önteni. A küzdelem ma sem humánus s emlékeztet sok tekintetben a janicsár-rendszerre — elkülönzés nélkül. A barbár korban férfi ököl állott férfi ökölrel szemben. Nyers fizikai erő, fizikai erővel szemben. Ma a hatalom, az egész állami apparátus áll szemben a leggyengébbekkel. A modern nemzeti állam a hatéves gyermekeken kezdi munkáját, elneveli, amennyire képes, a gyermekeket a szülőktől s amennyiben ez elnevelés nem sikerült az iskolában, folytatja a harcot tovább a felnőttekkel szemben. A felnőttek fizetik ugyan a pénz- és véradókat; de ennek dacára belső ellenségnek tekintetnek, kikkel szemben az állam és az uralkodó társadalom minden áldozatra kész.

A német-lengyel nemzetiségi küzdelem az ilyenmű küzdelmek legérdekesebbje; mert ott alig két milliót számláló nép áll szemben, hatvan millió magasabb műveltségű néppel és a legfejlettebb, leg-tökéletesebb modern jogállam szervezettel szemben. Bármily kegyetlen és könyörtelen is legyen e harc, egyet el kell ösmernünk. A porosz állam nyíltan bevallja célját, és pedig az egész célt. Nem alakoskodik, nem képmutatóskodik, nem mondja, hogy ő a germanizálással a lengyelek javát keresi. Bevallja célját nyíltan, sőt törvénybe iktatja e célt.

E nagy és késhegyig menő harcból ott a helyszínén utazva, szinte alig látunk valamit. Nem látni a sebesülteket és elesetteket» Nincs harci felvonulás. Nem hallani ágyúdörej, nem látni égő falvakat. És mégis élet és halál viaskodik itt elkeseredetten, láthatatlanul. Erő, elszántság, vitézség, árulás, csüggedés, kishitűség e néma, zajtalan harcban is érvényesül. És nincs pihenő, nincs fegyverszünet e harcban. Reggeltől-reggelig, újévtől-újévig, folyton tart e harc. Békére a messze jövőben sincs kilátás.

Posen, a poseni tartomány fővárosa, egészen a modern vidéki német város képét mutatja. Amióta várfalait lebontották, rohamosan épülnek új paloták. Lengyel szót ritkán hallani az utcán. A társadalom itt teljesen egynek tűnik fel. De már a mulató helyeken nagyon elkülöníti magát a két faj. Vannak külön lengyel vendéglők és ismét teljesen német vendéglők.

Posen a parcellázó bankok városa. Sehol annyi feliratot a parcellázó bankok- és szövetkezetekről nem látunk. A feliratok, címtáblák két-nyelvűek.

Posen St. Martin nevű utcáján végig sétálva, csodálkozva látjuk az egymásután következő sok nagy és fényes lengyel könyvkereskedést. Nem hallva lengyel szót, szinte csodálkozunk, hogy üzletet is

csinálhatnak e fényes könyvraktárak, melyeknek kirakataiban csupa lengyel könyv látható. A lengyel könyvnek Posenben jó keletje van. Az egyik lengyel könyvkereskedés kirakatában, kora reggel sétálva, ott láttam Mária képét kitéve azon lengyel aláírással: „Istennek anyja, könyörülj rajtunk; mert elveszünk!” Későbbben már eltették a képet. És én ezen képben és aláírásában egy élet-halál harcot vívó nép kétségbeesett sóhaját látom.

A nemzetiségi harc egy másik jelenségével is találkoztam, mely már nem elégszik meg az imával és sóhajjal, mely bűnösen rombol.

A modern Posennek egyik legszebb palotája a Kaiser Wilhelm Bibliothek. 1902-ben nyitották meg e modern nagy népkönyvtárt, ahol reggeltől estig olvashat a közönség nemcsak nagyobb műveket, hanem német, sőt lengyel napilapokat és folyóiratokat is. A nagy központi olvasóteremben nyitva állanak a nagy könyvszekrények és az olvasó böngészhet a gazdag könyvkincsekben. Szemünkbe ötlük majdnem minden asztalon az a figyelmeztetés, hogy miután utóbbi időben több könyvet megrongáltak, egyes lapokat kitéptek, bemocskoltak, felhívják a közönséget az ellenőrzésre és arra, hogy az ilyen eseteket nagyon súlyosan büntetik! Tehát Posenben rongálják a német könyveket, melyek hódító utat tesznek a világ minden táján!

I.

Amidőn a 18-ik század végén Posen-tartományt Poroszországhoz csatolták, a lengyel nép hamar beletörődött az új állapotba. A lengyel „alkotmány” minden parádés cicomáival egyetemben elveszett; de a nép élete nem ment nagyobb rázkódtatáson át. A rombadőlt szerencsétlen lengyel állam régi birtokosai, a lengyel arisztokrácia és nemesség nem igen gondolt a lengyel néppel, az ő úri passziói és előítéletei egészen elfoglalták lelkét. A magas arisztokrácia Lengyelország felosztása után is csak a külföldön élt, politizálása a veszedelem bekövetkezése után is inkább sportszerű nagyúri passzió volt. A közép-nemesség lelkesedett a régi dicsőség visszaállításáért. Nagyrészt a Párisban székelő lengyel emigrációban reménykedett és onnan várt utasítást. Az oroszországi lengyelséggel, annak szabadságharcaival lelkesen rokonszenvezett a poseni lengyel nemesség. De a porosz hatóság is ébren volt s minden mozgalmat csírájában elfojtott. A hazatérési pörök nagy szigorral lecsaptak a mozgolódókra. A lengyel nemesség nyughatatlan természetete okozta azt, hogy úgy a porosz hadseregnél, mint a porosz közigazgatásnál végleg lemaradt. A lengyel nemesség képviselte a lengyel nemzeti irányt az új viszonyok között is. De ez az irány sehogy sem tudott igazi életre kelni; mert a poseni lengyelség zöme, a lengyel parasztság, mozdulatlanul állott s nemzetileg nem tudott lelkesedni. A porosz állam nemzeti hadjárata, erősen germanizáló törekvése felébresztette az alvó parasztságot és ismét egyesítette a lengyel népet természetes vezetőjével, régi nemességével. A lengyel nemesség pedig feudális nagy betegségéből majdnem teljesen felgyógyult a nagy nemzeti létharcban. A lengyel paraszt a germanizáló nagy rohamok bekövetkezéséig lojális alattvaló volt. Az 1866. és

1870-iki hadjáratokban az idegenajkú lengyel katona hősiesen küzdött. Egykorú német írók dicsérik vitézségét. Nem is volt a lengyel parasztságnak oka panaszkodni a porosz uralomra. A porosz közigazgatás mintaszerű volt. Nyelvkérdésben is teljesen humánus szempontok vezették a porosz hatóságot. Az 1842. évi május 22-én kiadott porosz, iskolai utasítás szerint a vegyesnyelvű iskolákban lehetőleg olyan tanítók alkalmazandók, kik a lengyel és német nyelvben egyaránt járatosak. Ahol a növendékek többsége lengyel, ott a lengyel nyelv, ahol pedig azok többsége német, ott a német nyelv legyen a fő oktatási nyelv. A német nyelv a tisztán lengyel iskolákban is, mint külön tantárgy tanítassék. A német iskolákban lengyel vidéken csak azon esetben tanítható a lengyel nyelv, mint külön tantárgy, ha a szülők kívánják. A szülőket tehát ekkor még, mint a legkompetensebb fórumot, tekintetbe vették. A nép között hiányzott a talaj a nemzetiségi izgatásra. A lengyel parasztok igyekeztek gyermekeiket megtaníttatni németül, mert a mindennapi élet szükségessé tette a német nyelv ismeretét.

A német sovinizmus kancsal szemmel nézte a lengyel iskolákat. A kövélemény nyomása alatt más útra tért a hatóság. Az 1873-iki kormányrendelet eltiltja a lengyel iskolákban a lengyel nyelv használatát s a vallástanításnál is csak annyiban engedi meg, amennyiben még a gyermekek a német nyelvben nem eléggé jártasak. A lengyel parasztságot ezeknek a rendeleteknek brutális keresztülvitele felizgatta. A lengyel mozgalmak alapos ismerője, Bernhard is elismeri, hogy a lengyel parasztság nemzetiségi mozgalma a nyelvrendeleteknél kezdődik.* A népiskola teljes elnémetesítése gyors tempóban haladt. Már a 80-as évek végén nem volt szabad a vallást sem lengyelül tanítani. 1890—1894-ig, amikor a lengyel képviselők a kormánnyal tartottak, némi engedményt tett a hatóság, amennyiben megengedte a német vallásoktatás mellett a privát lengyel vallásoktatást. 1894 óta a lengyel nyelv minden módozatban kitiltatott a népiskolából. Többé lengyeleket nem is igen alkalmaznak a poseni népiskolákban.

A poseni középiskolában megmaradt még ma is, mint fakultatív tantárgy, a lengyel nyelv. A középiskolában csak a nagyon tehetséges lengyel fiúnak van túrhető helyzete, míg a kevésbé tehetséges ott is sokat szenved, amint azt oly megragadóan írja le Sienkievicz egyik elbeszélésében. Ez a szigorú német középiskola épen azért, hogy ott a közepes tehetség nem él meg, nagyon emelte a harcias lengyel intelligencia nivóját. Ott nevelődnek a legkiválóbb úgynevezett lengyel agitátorok, mint egykor a Pharaóknál a Mózesek!

A népiskolában pár év előtt utolsó kísérletet tettek a német vallásoktatás ellen, amikor a gyermekek mindenfelé egyszerre nem tanulták meg a német vallásleckét és lengyelül mondták el a „Miatyánkot”. Az államhatalom hamarosan elnyomta ezen mozgalmat. Megtalálták és megbüntették az izgatókat. Midőn az egész mozgalomról tudakozódtam, azon választ nyertem: „az egész rosszul volt kezdeményezve, vezetve — és sajnos árulók is akadtak”!

A lengyelvidéki német népiskola nem képes oly tanítási ered-

* L. Bernhard: *Die Polenfrage*. Leipzig-, 1910. 97. 1.

ményt felmutatni, mint a tiszta német vidéken. Nem is végezhetik el a rendes tananyagot; mert az iskola elsősorban nyelviskola. Már a katonaságnál is tapasztalták, hogy a modern lengyelvidéki iskola nem nevel intelligens anyagot, még olyat sem, mint a régi primitív lengyel iskola. A lengyelvidéki német szülők külön népiskolát kívánnak gyermekeik számára; mert úgy tapasztalják, hogy a majdnem tisztán nyelvtanulást célzó iskolában gyermekeik az ismeretekben nagyon elmaradnak. A lengyelvidéki német iskolában a tehetségesebb lengyel tanulók hamar leküzdik a nyelvi nehézségeket. De a tanulók zömének nagy nehézséget okoz az idegen nyelv. A tanítók nagy buzgalommal igyekeznek eleget tenni feladatuknak. A kiváló eredményt elért népnevelőt nemcsak kitüntetésben, de anyagi jutalomban is részesítik. A tanítók sokszor nagyon kemény anyaggal állnak szemben s így a fegyelmi eszközökben is messzire mennek. A leckéjét meg nem tanuló gyermek nyakára táblát akasztanak s annak felirata az a kényszer-önvallomás: *Ich bin ein Esel!*

A lengyel ifjabb nemzedék ezen iskolákban úgy-ahogy meg tanul németül; de azért nem lett németté. Otthonukban a családok lengyelül beszélnek, lengyel lapokat olvasnak. Egyleteikben lengyelül társalognak. A lengyel bankokban és üzletekben lengyel nyelven szölgítják meg őket. A német iskola minden hazafiasága mellett is lengyel vidéken lengyelekből nem nevel modern értelemben vett német hazafiakat. Az *Ich bin ein Preusse* elszavalása, a *Deutschland Deutschland über Alles in der Welt* eléneklése nem jó a szívből és nem marad a szívben. Ezek a hazug külsőségek legjobban ébresztik a belső, titkolt lengyelséget.

A német iskola kizárólagosságának pozitív eredménye lengyel vidéken az, hogy a lengyel paraszt alig tud lengyelül írni, de a német-tudásban sem viszi fel a német helyesírásig. Tudvalevő dolog, hogy a parasztság általában az egész világon nem sokat költ papírosra és tentára! Analfabéta korokban a lengyel parasztok meg voltak az írás és olvasás tudománya nélkül. Most a német betűk ismerete után hamar megtanulják a lengyel olvasást s aki lengyel létére a lengyel lapokat olvassa, az hamar elfelejti, még ha tehetségesebb is, amit a német iskola német és „német hazafias” szellemben adott.

A lengyel lakosság zöme nem tud írni lengyelül. Ki írja számukra a sok könyvet, röpiratot és lapot? Már a negyvenes években egy Marcinko nevű lengyel emigráns nagy körültekintéssel és ügyességgel megalapította, visszatérve Posenbe, a közép és felsőbb iskolai növendékeket támogató egyletet. Ez az egylet fennállása óta több millió márkát fordított a szegény sorsú, kiválóbb tehetségű tanulók felsegítésére. Az egyletet keletkezésekor melegen támogatta a lengyel felsőbb és alsóbb klérus. Az egylet alapszabályaiban sehol sincs egy szóval sem kifejezve, hogy az egylet csak lengyel származású és érzelmű növendékeket segélyez; mert különben a német hatóság már régen reátette volna kezét. De a gyakorlatban úgy vezetik ezen egyletet, hogy németek nem lépnek az egyletbe, sem segélyért nem fordulnak a német tanulók. A „Marcinko” egylet érdeme, hogy megerősödött az utóbbi évtizedekben a nem nemes származású intelligens

osztály. A tehetségesebb szegény lengyel fiú az egylettől anyagi segílyt kap és védőszárnyakat, hogy a német tengerben el ne vesszen és visszakerülve otthonába intelligens támasza és vezére legyen a lengyel népnek.

II.

A lengyelek Posenben már 1847 óta lengyel képviselőket küldtek a porosz képviselőházba. Ezek a képviselők egészen 1894-ig a lengyel nemességből kerültek ki. Eleintén 14—15 lengyel képviselő került a porosz képviselőházba. Ezen kis nemzetiségi töredék, nem lévén benne sem a kellő összetartás, sem az igazi pártfegyelem, pozitív eredményeket népe számára nem vívott ki, legfeljebb izgatta pusztá létük is a német sovíniszta köröket. Nagy volt az öröm a német sovíniszta táborban, amidőn 1855-ben a porosz kormánynak „nemzeti választási geometriával” sikerült majdnem teljesen elsöpörni a lengyel képviselőket, kik közül alig négy ember jutott az 1855-iki porosz képviselőházba. Az ily erőszakos, látszólagos, hazug elsöpérések nem sokat érnek. Már 1859-ben ismét teljes számban megválasztották a lengyel nemzetiségi töredék képviselőit. 1864-ben a katolikus centrum-párttal szövetkeznek s majd későbbben a németbirodalmi gyűlésen is a főbb kérdésekben együtt haladnak a centumpárttal. Mint külön nemzetiségi frakció jelentőségesebb szereppel bírt a lengyelség Bismarck bukása után 1890—1894-ig. A kormány nagy javaslatai egy-két szavazattöbbséggel mentek keresztül s ilyenkor érvényesíthette a frakció a *do ut des* politikát. Némi csekély enyhítést a nyelvtörvény tekintetében el is bírtak érni. De a választó közönség gyanús szemmel nézte a lengyel képviselők egyezkedő műveleteit. A mérték betelt, amidőn a lengyel frakció szavazataival tető alá hozni segítette a német haderő fejlesztését célzó törvényjavaslatokat és ezzel szemben semmi-féle „vívmányt” felmutatni nem tudott. A régi nemes képviselők vezető szerepüket elvesztették. Demokrata és demagóg elemek jutottak uralomra a képviselőválasztásoknál. A lengyel közvélemény azon meggyőződésre jutott, hogy helyzetének javítását nem az országgyűlésen kell keresnie, hanem otthon, népük művelése és szociális intézményeik fejlesztése által. A tehetségesebb lengyel nacionalisták nem is igen törtetnek a berlini *Reichstag* felé, átengedik a teret a külső szerep, feltűnés után vágyakozóknak, míg maguk csendes, zajtalan munkával teljesítik népük iránti kötelességüket.

III.

Hatalmas tényező a lengyel nemzetiségi mozgalomban a lengyel társadalom szervezettsége. Leszorítva minden állami hivatalról, a lengyel középosztály fiai másutt nyertek alkalmazást. A vezetőférfiak a porosz börtönökben készülnek elő a nagy népmentő munkára; mert a politikai üldözöttek börtöne nemcsak letör sok gyenge és igazi harcra képtelen fanatikus, hanem kiképez oly harcosokat, aminőket semmi-féle egyetem kiképezni nem képes. A martirum tisztít és nemesít. A martirium letöri a lélek nemtelen rugóit, az értékes tulajdonságokat mélyíti és élesíti.

1864-ben hazaárulással vádolva börtönben ült egy régi lengyel nemes család sarja, Jackovski Miksa. Ott a börtönben sokat elmélkedett népe sorsa felett s különösen arról gondolkozott, hogy miképpen lehetne a lengyel parasztságot szervezni, felébreszteni és a lengyeliség védelmi harcában egyesíteni a nemességgel, melyre még mindig gyanús szemmel néz és nem érez vele együtt. Kiszabadulva a börtönből, hozzálátott a paraszt-egyletek alapításához, mely paraszt-egyletek alapszabályaik értelmében tanácskoznak a helyesebb gazdálkodási módszerről, kiállításokat rendeznek, gépeket próbálnak ki. Az egylet alapszabályai tiltják a politikát, mert hiszen a porosz hatóságok mári résen elbántak volna velük, ha csak némileg is rajok lehetne bizonyítani a politizálást. És mégis a lengyel nemzeti öntudatot ezen egyletek táplálják legjobban. Jackovski agitálása a paraszt-egyletek érdekében eleintén nagyon kis eredményt mutatott fel, pedig Jackovski nem kímélt fáradságot. Segítségére jött a porosz hatóság, mely eltért az iskola terén a régi humánus úttól és a német liberálisok jelszavát követte, mely szerint a német iskolának kell a keleti tartományokat meghódítania. Az elébb ismertetett 1873-iki nyelvrendelet nagy segítségére jött Jackovskinak. Míg 1873-ig csak 11 paraszt-egyletet bírt alapítani, már 1875-ben 45 és 1880-ban 120 lengyel paraszt-egylet volt Posen területén!

Párhuzamban a paraszt-egyletekkel a szövetkezeti ügy is buzgó apostolt nyert a schrodai lelkész, Szamarzevski személyében. Ez is az 1863-iki mozgalomban kompromittált egyén volt. Népe szerette s midőn paplakán letartóztatták, az összecsődült nép kiakarta őt szabadítani, majd mikor a börtönből visszakerült, valóságos szentként tisztelték őt.* Szamarzevski több hitelegyletet alapított és létesítette a hitelegyletek központi szövetségét. De a hitelegyletek nagy elterjedése is csak 1873 után következő időkre esik. A hitelegyletek központi szövetsége eleintén gyengén haladt előre. A vidéki hitelegyletek túl magas kamattal dolgoztak. A lengyel hitelszövetkezetek igazi szervezője Wawrzyniak prépost. Az ő vezetése alatt megerősödtek a hitelegyletek. Higgadt és számító lelkének köszönhető, hogy a porosz politikai hatóság sehol sem volt képes politikai célzatot felfedezni és így ez intézeteket megsemmisíteni. Wawrzyniak szigorúan ügyelt arra, hogy a politika távortartassék ezen egyletektől. Az irányzat az volt: a hitelegylet nem politizál, de hivatalnokai mind lelkes lengyelek legyenek, buzgó harcosai a lengyel eszmének.

A kitűnő központi vezetés alatt a lengyel hitelszövetkezetek felvirágoztak s nagyobb kamatot fizettek a betétek után mint a német hasonló intézetek; amiért is több német hivatalnok megtakarított pénzét e hitelegyletekbe helyezte el. 1894-ben külön kormányrendelettel megtiltották, hogy az államhivatalnokok pénzüket a lengyel hitelegyletekben helyezték el. Megkezdődött a harc. Az állami hivatalnokok kiszédtek betéteiket, a lengyel hitelegyletek meg felmondták a német adósok tartozásait. Mindenki kíváncsian várta a lengyel hitelügy vezérének Wawrzyniaknak körlevelét. Sokan azt gondolták, hogy

* Lásd Bernhard f. i. műve 105. 1.

a keserűség szélsőségre ragadja a vezért s talán alkalma lesz a hatóságnak beavatkozni. De csalódtak; mert a vezér éppen a legnagyobb higgadságra intette a vidéki hitelegyletek vezetőit s arra, hogy ne használjanak pogány megtorlási eszközt e hatósági újabb inzultussal szemben. A porosz kormány balkezű volt ez intézkedésével is; mert éppen az ellenkezőt érte el e tilalommal. Amíg eddig a lengyel hitelegyletek betétei 5—7 millióval emelkedtek évenként, az említett hatósági tilalom évében egyszerre 12 millióval növekedtek!

Újabb időben két politizáló szervezettel gyarapodott a németországi lengyel társadalom. A *Sokol* tornaegylet, melynek nincs sok veszteni valója, ha itt-ott a hatóság feloszlatja. A *Straz* nevű lengyel liga, a lengyel érdekek védelmére. A társulat nagyon sokat ölel fel és sokat ígér. De inkább úgynevezett politikai lármázó egylet. A nemzetiségi agitációban ez is jelentőséges szerv. Minden lengyel tagja lehet, ha kötelezi magát egy márkát évenként fizetni; de a tagsági díjakat sem veszik nagyon szigorúan. A liga központi vezetésében a nemesség érvényesül. Újabban ezt az egyletet is demokratizálni akarják. Az idegenbe menő földművelő munkások védelmére alakult a *Szt. Izidor egylet*, melynek főcélja inkább egyházi, amennyiben arra ügyel, hogy tagjai hűek maradjanak a róm. kath. egyházhoz.

IV.

A nyolcvanas években erősödő német sovinizmus behatása alatt a közvélemény egyre erélyesebb rendszabályokat követelt a lengyelekkel szemben. A liberális irányzat a német iskolával kívánta meghódítani, teljesen elnémetesíteni a lengyeleket. Hartmann a *Philosophie des Unbewussten* szerzője pedig azt hirdette, hogy a lengyeleket ki kell irtani (*ausrotten*). Láttuk már, hogy az 1873-iki iskola-törvények csak élesítették a nemzetiségi viszályt.

A 80-as évek közepén új eszme támadt: a telepítés terve. Az eszme nem egészen új. Tudvalevő dolog, hogy századokkal azelőtt az északi német tartományok szláv lakosságát telepítésekkel germanizálták. A múlt század második felében Bulgáriában a török kormány cserkesz falvakat telepített s ezek voltak a török állam legbiztosabb támaszai. Feladatukat hűségesen teljesítették, állandó rettegésben tartva a bolgár környezetet. Ezek a falvak, amikor Bulgária felszabadult, teljesen eltűntek a föld színéről.

A német telepeknek egészen más volt a hivatása. Ezek a hatóság támogatása mellett arra voltak hivatva, hogy magasabb kultúrájukkal kiszorítsák a lengyel parasztot s az eddig tiszta lengyel vidéken is egyelőre legalább biztos német szigeteket képezzenek. A lengyel vidéken létesítendő német telepek eszméjét Tiedemann Kristóf brombergi kormányelnök (*Regierungspräsident*) vetette fel 1886 január elején kidolgozott emlékiratában. Emlékiratát január 8-án elküldte Bismarcknak, aki már másnap táviratilag magához hívatta. Bismarcknak rendkívül tetszett Tiedemann terve; mert a tettek embere, az újkor legreálisabb politikusa, eredményt szeretett volna felmutatni a kínos lengyel kérdésben, melyben eddig minden hatósági intézkedés és

rendszer szabály balul ütött ki. Bismarck jól ősmerte a lengyel arisztokrácia könnyelműségét s azt hitte, hogy mi sem könnyebb mint a lengyel latifundiumok megszerzése.

Érdekes Bismarck és Tiedemann beszélgetése.* Bismarck felajánlotta Tiedemannnak, hogyha szükségesnek tartja az egyesületi és gyülekezési törvény korlátozását, úgy Posenre nézve felfüggeszti azt. Tiedemann nem kívánta sem az egyesületi, sem gyülekezési törvényt korlátozni; mert úgymond ezzel mit sem érnének el. A legveszedelmesebb agitálás nem a nyilvános összejöveteleken és gyűléseken történik, hanem a korcsmai asztalnál, szivar és sör mellett. Ez utóbbi agitálást pedig nem lehet semmiféle hatósági rendszerrel sem megakadályozni. Bismarck újból felvetette, hogy nem volna-e jó a lengyel sajtót megrendszabályozni. Tiedemann erre azt felelte, ha a lengyel lapok megjelenését lehetetlenné teszik, akkor lengyel röpiratokkal árasztják el a közönséget és a helyzet még rosszabb lesz.

A telepítés szerinte az egyedül helyes módszer. Egyelőre elég volna 10 millió márka. Bismarck nem sokalta az összeget; de kifejezte azon aggodalmát, hogy valószínűleg a pénzügyminiszter sokalni fogja az áldozatot. Tiedemann kellemesen csalódott, amennyiben Miquel pénzügyminiszter keveselte a 10 milliót s kijelentette, miszerint nem akar fél munkát és az országgyűlésnek 100 milliót hoz javaslatba a poseni német telepítés céljaira. Bismarck egészen szerelmes volt a Tiedemann-féle tervzetbe és pártkülönbség nélkül nagy lelkesedéssel megszavazták a szükséges 100 milliót. Bismarck a birodalmi gyűlésen cinikusan kijelentette, hogy ő nem akar ártani a lengyel nemességnek, jó árat fizet gyenge földjükért — s ők, ha tetszik — mehetnek a pénzzel akár Monacoba! A lengyelek tényleg nem is nagyon neheztelnek Bismarckra. Egy lengyel társaságban hallottam azt a kijelentést: „Bismarck nem is volt nekünk oly kérlelhetlen ellenségünk, hiszen Ő is csak a reánk nézve oly veszedelmes német sovíniszta társadalmi irányzat nyomása alatt cselekedett”. A lengyeleknek ez a halálosnak vélt csapás mit sem ártott, sőt lehet mondani, hogy gazdasági téren óriási lendületet adott. Egy pár lump arisztokrata hamarosan túladott földjén; de ezek helyett sok ezer intenzíven dolgozó paraszt került a küzdőterre. A lengyelek is alakítottak parcellázó bankokat és egyleteket s ezek ügyes vezetés alatt csakhamar felvirágoztatták a lengyel kisbirtokos és törpebirtokos osztályt. A lengyel parcellázó szövetkezetek együtt működve a lengyel hitelegyletekkel, hathatósan ellensúlyozták a német hivatalos *Ansiedlungskommission* munkáját. Az *Ansiedlungskommission* létesítése első éveiben hamarosan összevásárolt 40.000 hektár lengyel nemesi birtokot. De az eredmény mégis az lett, hogy a lengyel parcellázó egyletek 1906-ig 100.000 hektárral több német birtokot vásároltak össze, sőt magában Posen városában is növekedett a lengyel ház- és telektulajdonosok száma. A lengyel nemesség is összeszedte magát s intenzívebb gazdálkodási módszert valósított meg. Birtokaikat, amennyiben túlságosan meg voltak terhelve, részleges parcellázással, megmentették. A nemesi

* Bernhard f. i. műve 117—118.

birtokok megmentésére alakult 1902-ben a *Zwiasiek ziemian*-bank, mely a legkomplikáltabb hitelműveletektől sem riad vissza, sőt ha kell, pár évre átveszi az egész gazdaság kezelését. A vidéki parcellázó szövetkezetek ügyköre nemcsak a parcellázás, hanem a meglévő és veszélyben forgó lengyel kisbirtok megmentése. A parcellázó szövetkezetek élén rendszeren a falusi lelkészek állanak, kiknek nagy segítségükre szolgál az egyesület vezetésében az, hogy a helyi viszonyokat kitűnően ismerik. A parcellázás terén a hatóság által favorizált német paraszt nem bírta ki a lengyel paraszttal a versenyt. A lengyel paraszt földéhsége nem ismer határt. A lengyel paraszt képes évekig munkásnak menni idegenbe, csak hogy a kis darab földért a lehető legmagasabb árt megadhassa. A lengyel parcellázások kitűnően sikerültek s a lengyel bankok e kitűnő üzletre könnyen jutottak pénzhez a nagy német bankoknál.

Bismarck terve csődöt mondott. Szükséges volt új rendszabályokhoz nyúlni. 1904-ben kivételes törvényt hoztak a telepítések ügyében, mely szerint keleti Poroszországba, Sziléziában, Frankfurt, Stettin, Cöslin kormányzókerületekben a helységeken kívül lakházakat csak rendőri engedéllyel szabad építeni. A törvény célzata az volt, hogy lehetetlenné tegye a lengyel parcellázást; mert míg a német telepéseknek megengedték a lakóházépítést, a lengyel telepések hiába folyamodtak. De ez a törvény sem érte el a célját. A lengyel parcellázó egyesületek most már oda törekedtek, hogy akként parcellázzanak, hogy a vevők már meglévő lakóházaikhoz közel eső birtokokat szerezzék meg, amikor egyáltalán nem szükséges a külön lakóházépítés. Az első ilyen telepítés nehézségekbe ütközött. Egy lengyel nagybirtokot vettek meg a lengyel parasztok, mely lakóházaikkal határos volt s egy része a vevőknek a már meglévő urasági cselédlakásokban helyezkedett el. A német kormányelnök a telepítés engedélyezését megtagadta; mert szerinte az nem volt egyéb, mint az 1904-iki kivételes törvény megkerülése. Egyike a vevő lengyel parasztnak bevádolta a kormányelnököt hatalmi túlkapasért a közigazgatási bíróságnál, melynek tárgyalásán nemcsak a kormányelnök, hanem még egy miniszteri biztos is megjelent. A közigazgatási bíróság a lengyel parasztnak adott igazat a német közvélemény nagy bosszúságára. Ez az eset is fényes bizonyoságot képezi annak, hogy modern jogállamban szinte lehetetlen az egoista nemzetiségi elnyomás. Balkán-államokban valószínűleg engedett volna a közigazgatási bíróság a kormány nyomásának; de Balkán-államokban nincs is szükség kivételes törvényekre és az eljárás sokkal egyszerűbb!

Az 1904-iki kivételes törvény kudarca ismét új rendszabályok megtételére adott indítást. Elérkeztek az utolsó ponthoz. 1907. nov. 26-án Bülow birodalmi kancellár benyújtotta az országgyűlésnek a kényszerkiszajátítási törvényt. Beszédjében kiemelte, hogy dacára az állam nagy pénzáldozatának, 1896 — 1906-ig 100.000 hektárnál több német birtok ment át lengyel kézbe, mint lengyel kézből német tulajdonba. A kényszerkiszajátítás 70.000 hektárra szól. A német nagykirtokosok nagyon ellenezték a törvényt, mert veszedelmes precedenst láttak abban a jövő birtokpolitikára nézve. A törvény-

javaslatot kicsiny többséggel elfogadták, de még máig sem alkalmazták.

Ezzel szemben a *Wiatus Polski* egyik cikke megvilágítja a lengyelek tervét, ha majd végrehajtják a kényszerkiszajátítási törvényt. A nevezett lap azt mondja: „A földrablás után teljes erővel a kereskedelemre és iparra vetjük magunkat. Szakismeretre és okosságra s mindenre, ami tőkegyűjtésre szükséges, majd megtanít bennünket önfentartási ösztönünk, mely mint jó tanácsadó és nemzeti elkülöníttségünk védangyala, sohasem hagy el. A gyakorlat majd megtanít a szerzés módjára — föld nélkül is, melyből Bülow szavai szerint is, annyink van, hogy a porosz államkincstár túlgyenge arra, hogy abból bennünket egyszerre kiforgasson. A lengyel földművelők lengyel produkáló, kereskedelmet és ipart űző lakosokká lesznek. Ezt fogja elérni a porosz lengyelelles politikája az utolsó stádiumon — s ez reánk nézve nem lesz hátrányos!”

A távolról szemlélő már most is elmondhatja, hogy a porosz erőszakos nemzetiségi politika tényleg eljutott az utolsó kísérlethez és ezen utolsó kísérlet is már most csődöt mondott. A kiszajátítási törvény alig lesz valaha életbe léptetve. Maga a német parasztság sem fogadja azt nagy rokonszenvvel.

A parasztdemokrácia egyre erősödik Posenben s már Bernhard idéz is egy ilyen német verset:

*Michel sagt zu seinem Sohne:
Hol' der Teufel die Barone,
Ob sie deutsch sind oder Polen,
Alle soll der Teufel holen.*

A világ leghatalmasabb nemzetének erőszakos politikája csődöt mondott. Nem lehet kis népeket, sem más államokba szakadt nép-törödékeket erőszakkal, hatalmi eszközökkel megsemmisíteni. Öt század óta egyetlen népet sem — kivéve túlkicsiny nyelvszigeteket — nem lehetett erőszakkal beolvasztani. Látjuk, hogy az államhatalom minden intézkedése balul ütött ki s tulajdonképen azoknak használt, akik ellen irányult!

De azért a német szellem és kultúra hódító hadjáratot tart az egész világon. Ha nem lépnek az erőszak és kiirtás útjára, bizonyára nagy pénzáldozatok nélkül is, ma többet hódítottak volna meg a poseni lengyelségből. A kivételes törvényekkel és erőszakos eljárással régi barátait is elriasztották és erkölcsi értékét az állami életnek meglazították. Az álhazafiak és érdekhajhászó honmentők egész részt vesz ebben a küzdelemben, demoralizál, ront a németek és lengyelek kárára! A nemzeti állameszme korszakában lehetséges-e egy oly veszedelmes elemet, mint aminő a poseni lengyelség, megtűrni? Lehetséges; mert szabadulni tőlük lehetetlen. Poroszország — Hegel mintaállama — hol a közigazgatási apparátus szinte utólérhetetlen pontossággal működik, megmutatta, hogy a beolvasztás munkája ma már lehetetlen, legalább a mások által dicsőített, magasztalt és sok helyen utánzótt „porosz rendszerrel” lehetetlen. A lengyel nemzetiségi mozgalom ma már annyira megerősödött, hogy egyik

orgánumuk a *Narodowiec* a teljes elnyomatás korszakában ekként írhat: „Felhívjuk a lengyel egyleteket, tiltakozzanak és figyelmeztessék képviselőiket, hogy a lengyel nép békülési politikáról nem akar hallani sem. Képviselőinknek tudniok kell, hogy a békülési politika nekünk csak árt, hogy a mi népünk nem fél senkitől, semmitől sem, nem törekszik emberi kegy után; mert hisz a saját erejében, amelyre manapság egyedül támaszkodhatunk.” Poroszország nemzetiségi politikája kudarcra vezet és kezdhetik e fontos és nehéz kérdés megoldását előről. A nagy és hatalmas nemzeti állam nem megy tönkre, ha élni hagy kisebb néptörödékeket, ha nem akadályozza azok kultúráját, nem nyomja el népegyéniségüket. Idővel a német kultúra úgyis elmosza a nyelvzigeteket és a német nyelvtengerbe nyúló földnyelveket. A kis népek adnak a hatalmas nemzetnek is értékes elemeket, míg a mostani harcban mindkét részen nemes egyéniségek szenvednek — és a gazok örvendenek!

